

הרב אמנון בזק
פרשת אמור

אֱלֹהֵיכֶם.
(יז:כב).

רק לאחר מכן (בפסוק כג) מסתיים הסיפור:

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיֹּצִיאֵם אֶת הַמִּקְלָל אֶל
מַחוּץ לַמַּחֲנֶה, וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ אֲבָן, וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ
כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה.

השאלה העולה כאן ברורה מאליה - מדוע מופיעים דיני
נזיקין וחבלות בעיצומו של סיפור המקלל?

ב. בן איש מצרי

הנקודה המרכזית המודגשת בפסוקים היא הנושא הלאומי,
שהרי התורה מדגישה כי הסכסוך הוא דווקא בין "בן אשה
ישראלית והוא בן איש מצרי", לבין "איש הישראלי" (שם),
(י).

מסתבר שהסכסוך התחיל מענייני ממון (וייתכן שהוא
הסלים לכדי אלימות פיזית בין הצדדים, ומשום כך נכרכו
כאן יחד דיני נזיקין ודיני חובל בחברו²); אולם, לפתע אירע
דבר בלתי צפוי: בלהט הוויכוח, עלתה חמתו של בן האיש
המצרי, והוא קילל את בן האיש הישראלי באלוקיו. כדי
לעמוד על חומרת העניין, יש לציין כי הפעם היחידה
במקרא שבה מצאנו תופעה דומה הייתה במאבק שבין דוד
לגלית:

ויאמר הפלשתי אל דוד, הכלב אנכי כי אתה בא אלי
במקלות, ויקלל הפלשתי את דוד באלוקיו.
(שמואל א', יז:מג)³.

מה גרם למקלל לנהוג כפי שנהג?

נראה כי הקללה נגרמה דווקא בגלל מוצאו הבעייתי של
המקלל, כבנו של איש מצרי. יש לשים לב לכך שהתורה כלל
אינה מציינת את שמותיהם של שני הנצים, והשם היחיד
המוזכר הוא דווקא שמה של אמו של המקלל - שלומית בת
דברי. הווה אומר, ה'גיבורה' המרכזית של הסיפור היא
האישה שילדה בן לאיש מצרי. את המחיר על מעשיה שילם
בנה, שכפי הנראה חש תמיד בניכור כלשהו כלפי העם
שבעטיו נענש עמו של אביו בעונשים כבדים כל כך; ברגע
של חמה התפרץ התסכול החוצה בצורה חמורה ביותר,
שהגיעה לקללת ה'.

ג. כגר כאזרח יהיה

נראה כי מוצאו המורכב של המקלל עמד בבסיס הספק
שבגיניו בשלב הראשון השאירו בני ישראל את המקלל
במשמר. הרמב"ן (פס' י) דן במעמדו הלאומי של המקלל
ומעלה מספר אפשרויות בנוגע לכך:

פרשת המקלל

א. פתיחה

פרשתנו מסיימת חטיבה רבת-פרקים הכוללת מצוות
שונות, שהופיעו מיד לאחר תיאור חטאם של נדב ואביהוא
בתחילת פרק י'. לרגע קט נפסקת רשימת המצוות, והתורה
חוזרת לתיאור ההסטורי בספר ויקרא, בסיפורו של המקלל:

וַיֵּצֵא בֶן אִשָּׁה יִשְׂרָאֵלִית וְהוּא בֶן אִישׁ מִצְרִי, בְּתוֹךְ
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיִּנְצֹוּ בַּמַּחֲנֶה בֶן הַיִּשְׂרָאֵלִית וְאִישׁ
הַיִּשְׂרָאֵלִי. וַיִּקַּב בֶּן הָאִשָּׁה הַיִּשְׂרָאֵלִית אֶת הַשֵּׁם
וַיִּקְלַל, וַיִּבְיֵאוּ אֹתוֹ אֶל מֹשֶׁה, וְשֵׁם אִמּוֹ שְׁלֹמִית בַּת
דְּבָרִי לַמֶּטֶה דָן. וַיִּנְחֲחוּ בַּמִּשְׁמֵר לַפְּרֹשֶׁת לָהֶם עַל פִּי
ה'.

(כד:י-יב).

לאחר סיפור זה, שוב נאמרים פרקי מצוות והדרכות,
בפרשות בהר ובחוקותי, ובכך שוב מתנתקת התורה מן
המציינות ההסטורית הכרונולוגית. תופעה זו מעוררת
מאליה את השאלה: מה טיבו של סיפור זה, ומדוע הוא
מופיע דווקא כאן?

שאלה נוספת מתעוררת בהמשך התיאור. מן הסיפור נראה,
לכאורה, שהבעיה המרכזית הייתה בקללה ובנקיבת שם ה',
ומשום כך הונח המקלל במשמר. כך גם משתמע גם
מתחילת דברי ה' למשה:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. הוֹצֵא אֶת הַמִּקְלָל אֶל
מַחוּץ לַמַּחֲנֶה, וְסִמְכוּ כָל הַשְּׁמַעִים אֶת יְדֵיהֶם עַל
רִאשׁוֹ, וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה. וְאֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תְּדַבֵּר
לֵאמֹר, אִישׁ אִישׁ כִּי יִקְלַל אֶלְקֵינוּ, וְנִשְׂא חֲטָאוֹ. וְנִקַּב
שֵׁם ה' מוֹת יוֹמָת, רְגוּם יִרְגְּמוּ בוֹ כָּל הָעֵדָה, כְּגַר
כְּאֲזַרְח בְּנִקְבוֹ שֵׁם יוֹמָת.
(יג:טז).

אולם, מייד לאחר מכן מתרחש במפתיע מעבר חד לדיני
מכה איש ומכה בהמה:

וְאִישׁ כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם, מוֹת יוֹמָת. וּמִכָּה נֶפֶשׁ
בְּהֵמָה יִשְׁלַמְנָה נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ. וְאִישׁ כִּי יַתֵּן מוֹם
בְּעַמִּיתוֹ, כְּאֲשֶׁר עָשָׂה כֵּן יַעֲשֶׂה לוֹ. שֹׁבֵר תַּחַת שֹׁבֵר,
עֵינַי תַּחַת עֵינָיו, שֵׁן תַּחַת שֵׁן, כְּאֲשֶׁר יַתֵּן מוֹם בְּאָדָם כֵּן
יַתֵּן בוֹ. וּמִכָּה בְּהֵמָה יִשְׁלַמְנָה, וּמִכָּה אָדָם יוֹמָת.
מִשְׁפָּט אֶחָד יִהְיֶה לָכֶם, כְּגַר כְּאֲזַרְח יִהְיֶה, כִּי אֲנִי ה'

1. רש"י פירש שנקיבת השם היא "לשון קללה, כמו 'מה אקב' (במדבר כג:ח)",
ועיין סנהדרין נו. הראב"ע מציע שני פירושים: "יש אומרים שפירושו
'ויפרש', כמו 'אשר פי ה' יקבנו' (ישעיהו ס"ב, ב), 'אשר נקבו בשמות'
(במדבר א', יז), ויש אומרים שהוא כמו: 'מה אקוב' (במדבר כ"ג, ח);
והראשון קרוב לפי דעתו. כלומר, לדעתו החטא הוא בעצם אזכרת השם.
מן ההקשר נראה לכאורה יותר פירושו של רש"י, וכן כתב רשב"ם.

2. כפי שכתב ראב"ע: "ויתכן שהכו אלה הנצים זה את זה, על כן נכתבה זאת
הפרשה".

3. נראה כי השוואה זו עמדה לנגד עיניו של רבי לוי במדרש תנחומא (אמור
סימן כג): "ויצא בן אשה ישראלית. מהיכן יצא? רבי לוי אומר מעולמו יצא,
כמו דאמרת 'ויצא איש הבינים' (שמואל א' ז:ד) - כשהכוונה היא, כמובן,
לאמור על גלית הפלשתי.

וַיֵּצֵאוּ אֹתוֹ כֹּל הָעֵדָה אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ בְּאֲבָנִים וַיָּמָת כְּאִשֶּׁר צָוָה ה' אֶת מֹשֶׁה. (במדבר טו:לו).

המיוחד בפרשיית המקלל

עם זאת, ישנם כמה הבדלים בין שני הסיפורים. ההבדל המרכזי והבולט ביותר הוא שבעוד שבפרשת המקלל הובאה רשימת דינים אותם נצטווה משה לומר לעם ("וַיֵּצֵאוּ אֹתוֹ כֹּל הָעֵדָה אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ כְּאִשֶּׁר צָוָה ה' אֶת מֹשֶׁה..."), המתייחסת הן לחטא הספציפי והן למסגרת הכללית של דיני בין אדם לחברו, הרי שבפרשת המקושש אין רשימה כזו, ומשה לא הצטווה ללמד את בני ישראל דבר. נראה כי הבדל זה נובע מן האמור לעיל: החידוש המרכזי בפרשת המקלל הוא שדיני התורה - גם אלו שבין אדם למקום וגם אלו שבין אדם לחברו - נוגעים גם לגר, ועל כן היה צורך לחזור על הדינים הרלוונטיים לפרשת המקלל ולציין שהם נוהגים גם בגר. בפרשת המקלל, לעומת זאת, הספק היה כנראה בשאלה הספציפית האם קישוש עצים נחשב כמלאכה בשבת, וגור דינו של המקושש היה התשובה הברורה לשאלה.

כאן המקום לעמוד על הבדל נוסף בין שני הסיפורים. לגבי המקלל נאמר "וַיֵּצֵאוּ אֹתוֹ כֹּל הָעֵדָה אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ כְּאִשֶּׁר צָוָה ה' אֶת מֹשֶׁה...". בעוד שלגבי המקושש נזכר רק - "מֹת יוֹמָת הָאִישׁ, רְגוּם אֹתוֹ כְּאִשֶּׁר צָוָה ה' אֶת מֹשֶׁה...". (במדבר טו:לה). מה טיבה של סמיכת ידי השומעים על ראשו של המקלל?

בדרך כלל, סמיכת הידיים מהווה פעולה סמלית, המעבירה את העוון מן הסומך אל הנסמך. כך המצב בקרבנות, כגון בקרבן עולה - "וְסִמְךָ יָדוֹ עַל רֹאשׁ הָעֹלָה, וְנִרְצָה לוֹ לְכַפֵּר עָלָיו" (ויקרא א:ד), וכך - באופן בולט במיוחד - בתיאור עבודת הכוהן הגדול ביום הכיפורים:

"וְסִמְךָ אֶהְרֵן אֶת שְׁתֵּי יָדָיו עַל רֹאשׁ הַשְּׂעִיר הַחַי, וְהִתְוֹדָה עָלָיו אֶת כָּל עֲוֹנוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶת כָּל פְּשָׁעֵיהֶם לְכָל חַטָּאתָם, וְנָתַן אֹתָם עַל רֹאשׁ הַשְּׂעִיר, וְשָׁלַח בְּיַד אִישׁ עֵתִי הַמִּדְבָּרָה. וְנִשְׂא הַשְּׂעִיר עָלָיו אֶת כָּל עֲוֹנוֹתָם אֶל אֶרֶץ גְּזֵרָה, וְשָׁלַח אֶת הַשְּׂעִיר בְּמִדְבָּרָה".

(ויקרא טז:כא-כב).

מסתבר שגם בפרשת המקלל היה צורך במעשה כזה; בניגוד לפרשת המקושש, שבה הציבור לא נפגע כלל מן המעשה, הרי שבפרשת המקלל בעצם שמיעת הדברים יש פגיעה, ופגיעה זו דורשת כפרה. על ידי סמיכת הידיים על המקלל, ישא המקלל עליו גם את חטאם של השומעים, ובכך יתכפר פגם שמיעת הקללה.

ומה שאמר בתורת כהנים (פרשה יד, א) "בתוך בני ישראל - מלמד שנתגייר" אינו שיצטרך בגירות, אלא ככל ישראל שנכנסו לברית במילה וטבילה והרצאת דמים בשעת מתן תורה (כריתות ט), אבל נתכוונו לומר שהלך אחרי אמו ונדבק בישראל...

והצרפתיים אומרים כי טעם הגרות מפני שהיה קודם מתן תורה, והיה משפטו לילך אחר הזכר ממה שאמרו (יבמות עח:): 'באומות - הלך אחר הזכר', וכאשר נולד זה לא מלו אותו, כי מצרי היה בדינו, אבל כשגדל נתגייר לדעתו ונמול.

ואין דעתי כך, כי מעת שבא אברהם בברית היו ישראל, ובגוים לא יתחשבו...

עצם הדיון מוכיח, מכל מקום, שמעמדו של בן האיש המצרי היה מורכב. מסתבר, אפוא, שבשל מעמדו המורכב לא היה מובן מאליו שעליו להיענש על חטאו כמו בן ישראל רגיל⁴. אשר על כן, מדגיש הקב"ה בתשובתו למשה, שדין המיתה המוטל על מקלל חל על כל אדם הנמצא במחנה ישראל: "וְנִקְבַּ שֵׁם ה' מוֹת יוֹמָת, רְגוּם יִרְגְּמוּ בּוֹ כֹּל הָעֵדָה, כְּגַר כְּאִזְרַח בְּנִקְבוֹ שֵׁם יוֹמָת" (טז), ממש כפי שכל דיני בין אדם לחברו חלים גם עליו: "משפט אחד יהיה לכם כגר כאזרח יהיה כי אני ה' אלהיכם (כב).

ד. בין המקלל לבין המקושש

ההקבלות בין פרשיית המקלל לבין פרשיית המקושש קיימים קווי דמיון רבים בין פרשת המקלל לבין פרשת המקושש בבמדבר טו:

וַיְהִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר, וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מְקַשֵּׁשׁ עֲצִים בְּיוֹם הַשַּׁבָּת. וַיִּקְרִיבוּ אֹתוֹ הַמְצָאִים אֹתוֹ מְקַשֵּׁשׁ עֲצִים אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהְרֵן וְאֶל כָּל הָעֵדָה. וַיִּנְיְחוּ אֹתוֹ בְּמִשְׁמַר, כִּי לֹא פָרַשׁ מֶה יַעֲשֶׂה לוֹ. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, מוֹת יוֹמָת הָאִישׁ, רְגוּם אֹתוֹ בְּאֲבָנִים כֹּל הָעֵדָה מַחוּץ לַמַּחֲנֶה. וַיֵּצֵאוּ אֹתוֹ כֹּל הָעֵדָה אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה, וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ כְּאִשֶּׁר צָוָה ה' אֶת מֹשֶׁה. (לב-לו).

בשני הסיפורים מתואר חטא; בשני הסיפורים בני ישראל הביאו את החוטא אל משה, ולאחר מכן החוטא הונח במשמר עד שיתברר עונשו; בשני המקרים הקב"ה אמר למשה כי דינו של האיש הוא מיתה, ומיתתו תתבצע מחוץ למחנה, על ידי רגימתו באבנים על ידי כל העדה; כמו כן, שני הסיפורים מסתיימים בתיאור מקביל של ביצוע גזר הדין על ידי בני ישראל:

וַיֵּצֵאוּ אֹתוֹ כֹּל הָעֵדָה אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ אֶבֶן וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כְּאִשֶּׁר צָוָה ה' אֶת מֹשֶׁה.⁵ (ויקרא כד:כג).

משה אל בני ישראל הוציאו מיד את המקלל ורגמו אותו, ועשו כן כל בני ישראל לשמור ולעשות כאשר צוה השם את משה, ולא לשנאת בן המצרי שנצוה עם הישראלי אלא לבער הפגום מתוכם". ור"ע ספורנו הוסיף: "שלא רגמוהו מפני שנאה על שהיה גר ושהתגרה באזרח, אבל עשו לבלתי סור מן המצווה".

4. וכן כתב אברבנאל: "ומדוך סברתם לא היה המקלל חייב מיתה, להיותו בן איש מצרי".

5. הרמב"ן ראה בהזכרת הביצוע "כאשר צוה ה' את משה" מסר רעיוני חשוב: "ואחר כן חזר ואמר 'ובני ישראל עשו', כי טעם הכתוב לומר כי כאשר דבר

בהתבדלותו משאר העמים, כגון: "והייתם לי קדשים כי קדוש אני ה' ואבדל אתכם מן העמים להיות לי" (כ:כו) וכן "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל אני ה' מקדשכם. המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים" (כב:לג-לד). אחד הביטויים הברורים של קדושת עם ישראל הוא בשמירת הדיבור וההימנעות מקללה:

והתקדשתם והייתם קדשים, כי אני ה' אלהיכם. ושמרתם את חקתי ועשיתם אתם, אני ה' מקדשכם. כי איש איש אשר יקלל את אביו ואת אמו, מות יומת, אביו ואמו קלל דמיו בו. (ויקרא כ:ח-י).

מפסוקים אלו עולה בברור כי ביטוי ישיר של הציווי להיות קדושים הוא האיסור לקלל הורים ועונש המוות על קללתם - קל וחומר לגבי הקב"ה. קדושת בני ישראל באה לידי ביטוי בהוצאת מארץ מצרים; והנה, בפרשתנו בן איש מצרי מקלל את ה'. כלומר, על מנת להמחיש בקצרה את משמעות קדושתם הסגולית של בני ישראל, מביאה התורה את הסיפור העגום על מי שלא נכלל בקדושה זו, ועל המחיר שנגבה כתוצאה מפגימת קדושת ישראל על ידי אמו; סיפור המקלל הוא, אפוא, תיאור הטרגדיה של תופעת ההתבוללות ונשואי התערובת.

.....
 * כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון, תשס"ו
 * עורך: אייל קסנר
 *

בית המדרש הוירטואלי שליד ישיבת הר עציון
 האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 *
 * משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 * דואל: office@etzion.org.il
 *

דברים אלו עולים בקנה אחד עם דיני התורה שבעל פה בנושא מגדף, כפי שכתב הרמב"ם בהלכות עבודת כוכבים (ב:י):

כל השומע ברכת השם חייב לקרוע, ואפילו על ברכת הכינויין חייב לקרוע, והוא שישמענה מישראל, אחד השומע ואחד השומע מפי השומע חייב לקרוע... כל העדים והדיינים סומכים את ידיהם אחד אחד על ראש המגדף ואומר לו 'דמך בראשך שאתה גרמת לך', ואין בכל הרוגי בית דין מי שסומכים עליו אלא מגדף בלבד, שנאמר 'וסמכו כל השומעים את ידיהם'.

עניינו המיוחד של משה בפרשיית המקלל

קיים הבדל נוסף, שלישי, בין פרשיית המקלל לבין פרשיית המקושש. בפרשת המקלל בני ישראל פנו אל משה בלבד - "ויביאו אתו אל משה" (ויקרא כד:יא), בעוד את המקושש הביאו "אל משה ואל אהרן ואל כל העדה" (במדבר טו:לג). ניתן להסביר כי הבאת המקלל אל משה בלבד מבטאת את התפיסה כי בנושא זה יהיה למשה עניין מיוחד. זאת, כיוון שיש זיקה בין פתיחת הארוע כאן - "ויצא בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי בתוך בני ישראל וינצו במחנה בן הישראלית ואיש הישראלי" (י), לבין הפעם הקודמת שבה נתקלנו בשני אנשים נצים:

ויהי בימים ההם, ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלתם, וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו. ויפן כה וכה, וירא כי אין איש, ויך את המצרי ויטמנהו בחול. ויצא ביום השני, והנה שני אנשים עברים נצים ויאמר לרשע למה תכה רעה. ויאמר, מי שמך לאיש שר ושפט עלינו, הלהרגני אתה אמר כאשר הרגת את המצרי, וירא משה ויאמר אכן נודע הדבר. (שמות ב:יא-יד).

בתחילת דרכו נתקל משה בשני מקרים של ריב בין אנשים, ומטבעו הוא לא היה יכול להישאר אדיש למעשי העוול - לא של האיש המצרי, ולא של האיש העברי הרשע. בריב בפרשתנו משה נתקל בבן איש מצרי, שאף הוא נהג ברשעות במריבתו עם איש ישראלי. ייתכן אפוא, שהבאתו של בן האיש המצרי דווקא אל משה, נבעה מתוך הכרתם של בני ישראל את רגישותו של משה למעשים כגון אלו.

ה. מיקומה של הפרשה

כעת ניתן גם להשיב על שאלת מיקומו התמוה של הסיפור⁶. פרשתנו מסיימת את קובץ פרקי הקדושה בספר ויקרא (פרקים יט-כג), שעסקו בקדושתם של בני ישראל, בקדושת הכהנים ובקדושת הזמנים. פסוקים רבים במהלך פרקים אלו הדגישו את קדושתו של עם ישראל, דווקא

6. כיוון אחר לפתרון שאלה זו הציע רבי יצחק קארו בספרו 'תולדות יצחק', שהוא בספרה של נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר ויקרא, ירושלים תשמ"ו, עמ' 378. לדעתו, סיפור המקלל הובא כניגוד לתיאור קדושת הכהנים שבפרק כ"א ולקדושת הקב"ה הבאה לידי ביטוי בציוויים על הדלקת השמן במנורה ונתינת לחם הפנים, המופיעים בתחילת פרק כ"ד.